

# تاریخچه بندر سینیز و وجه تسمیه آن

زینب ناصری لیراوی

دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی دانشگاه شیراز

E.mail: z.naseri89@yahoo.com

## چکیده

از دیرباز تاکنون خلیج فارس به عنوان یکی از دریا‌های مهم جهان به شمار می‌رود. تاریخ خلیج فارس همواره ارتباط تنگاتنگی با زندگی روزمره ساکنان کرانه‌های این دریای تاریخی داشته است. در طول تاریخ در مجاورت خلیج فارس همواره سکونتگاه‌هایی وجود داشته است، که به دلیل مجاورت با این ثروت طبیعی به رشد چشمگیری دست یافتند. با بررسی منابع جغرافیایی و تاریخی می‌توان به وضوح به نقش بندر سینیز به عنوان یکی از بنادر مهم خلیج فارس پی‌برد. این بندر در تاریخ پرفراز و نشیب خود به اسامی گوناگون خوانده شده است. این پژوهش در پی یافته‌هایی برای این پرسش‌هاست که اولاً نقش بندر سینیز در منطقه خلیج فارس چگونه بوده است و ثانیاً با بازنگری منابع دسته اول و همچنین با مد نظر قرار دادن تحقیقات محققان معاصر به ریشه‌یابی اسم این بندر و همچنین معنی آن در طول تاریخ پرداخته شود.

## واژگان کلیدی

خلیج فارس، سینیز، تجارت

## مقدمه

خلیج فارس به عنوان یک شاهراه بازرگانی و ترانزیتی از روزگاران گذشته تاکنون مطرح بوده است. تاریخ حیات اقتصادی و تجاری مردم جنوب ایران همواره بستگی به خلیج فارس داشته است. شهرها و بنادری نیز در این رهگذر ایجاد شده و به سرعت مراحل رشد و ترقی خود را پیمودند. بندر تجاری سینیز به دلیل قرار گرفتن در کنار خلیج فارس در وهله نخست به عنوان یکی از بنادر مهم ایالت فارس و بعدها در تقسیمات جدید کشوری جزء استان بوشهر شناخته شده است. اکثر جغرافی نویسان و مورخان مسلمان و همچنین سیاحان اروپایی در نوشته های خود به قدمت و نقش تجاری این بندر در منطقه خلیج فارس در طول تاریخ اشاره کرده اند. بندر سینیز محل رفت و آمد بازرگانان و تجاری شماری بوده است. و همچنین به عنوان یکی از مراکز نشر علم در دوره ساسانیان به شمار می آمده است. با بررسی منابع جغرافیایی مشخص می شود که علائمی از وجود نفت در این منطقه وجود داشته است و مردم آنجا به صورت ابتدایی از آن استفاده می کردند. هم اکنون در کنار این شهر تاریخی شرکت نفت فلات قاره وجود دارد که یکی از قطب های اقتصادی ایران به شمار می رود.

## جغرافیای تاریخی

فارس از ایالات قدیمی و پهناور جنوب ایران، از غرب به خوزستان، از شمال به ایالت جبال، از شرق به ایالت کرمان و از جنوب به خلیج فارس محدود می شد. و شهرهای بزرگ و مهم سیاسی و اقتصادی و نیز راه های مواصلاتی و تجاری مهمی را در برمی گرفت. این ایالت در دوره اسلامی نیز مانند عصر ساسانی، به پنج ولایت بزرگ که هر کدام کوره نامیده می شد، تقسیم می گردید [۱]. لسترنج خاورشناس انگلیسی در کتاب خود تحت عنوان جغرافیای سرزمین های خلافت شرقی ذیل تقسیمات جغرافیایی ایالت فارس می نویسد:

- (( اعراب ایالت فارس را به پنج ولایت بزرگ، که هر کدام یک کوره نامیده می شد، از پادشاهان ساسانی به ارث بردند و این تقسیم که مناسب است در بیان اوضاع آن ایالت مأخذ بحث ما نیز واقع شود تا زمان هجوم مغول باقی و برقرار بود. پنج کوره ای که گفتیم از این قرار است: اول کوره اردشیرخره که شیراز کرسی آن کوره و هم مرکز ایالت بود.....)) [۲]

- عبيدالله بن عبدالله معروف به ابن خردادبه، جغرافیدان معروف ایرانی در کتاب خود به نام مسالك و الممالك که در میانه سال های ۲۶۰-۲۵۰ هجری قمری تألیف کرده است. این گزارش را تکمیل می کند و سینیز را جزء ناحیه اردشیرخره ذکر می کند: ((ناحیه اردشیرخره: روستاهای آن گور و میمند و خبر و سینیز و سیراف)) [۳].

پس با توجه به داده های جغرافیایی می توان چنین برداشت کرد که تا زمان حیات مؤلف مسالك و الممالك، بر اساس تقسیمات کشوری بندر سینیز جزء ناحیه اردشیرخره و متعاقب آن ایالت فارس بوده است.

- همچنین ابوبکر احمد بن محمد بن اسحاق بن ابراهیم الهمدانی معروف به ابن فقیه در کتاب خود با عنوان مختصر کتاب البلدان، سینیز را جزء ناحیه اردشیرخره ذکر کرده است: (( روستاهای آن چنین است جور. و میمند و خبر و سینیز)) [۴].

در بررسی منابع جغرافیایی، از بنای اردشیرخره و قدمت تاریخی آن سخن به میان آمده است.

- مقدسی در احسن التقاسیم اردشیرخره را جزء شهرهای ساخته شده توسط نمرودبن کنعان می‌داند این گزارش، قدمت این شهر تاریخی را در اختیار ما قرار می‌دهد: (( خوره‌ایست کهن که نمرودبن کنعان بنایش نهاده، سپس سیراف بن فارس آن را آباد کرد)) [۵]

- و عمادالدین اسماعیل، معروف به ابوالفداء، مورخ و جغرافی دان عرب در کتاب خود به نام تقویم البلدان عنوان می‌کند: (( بلاد فارس منقسم است به جنوبی و شمالی. از شهرهای جنوبی است سینیز)). [۶]
- با توجه به قرار گرفتن بندر سینیز در نوار ساحلی خلیج فارس، منابع به ذکر موقعیت این بندر در منطقه پرداخته‌اند:
- ابن بلخی در فارسنامه که آن را در حدود سال ۵۰۰ هجری تألیف کرده است سینیز را (( میان مهروبان و جنابا )) می‌نویسد. [۷] بندر سینیز امروز به جای آن قریه حصار یا خور امام حسن واقع است. [۸]
- با توجه به بررسی منابع جغرافیایی می‌توان گفت: بین تاریخ ایالت فارس و بنادر خلیج فارس رابطه تنگاتنگی وجود داشته است. و بندر سینیز به عنوان یکی از بنادر جنوبی ایالت فارس محسوب می‌شده است. که تابع یکی از کوره‌های (بخش‌های) آن به نام اردشیرخره بوده است.

منابع جغرافیایی در مورد شرایط اقلیمی بندر سینیز، با توجه به قرار گرفتن بندر سینیز در کرانه‌های خلیج فارس و قسمت جنوب ایران، این بندر را دارای آب و هوای گرم معرفی کرده‌اند:

استخری در مسالک‌الممک ذیل عنوان نواحی گرمسیر پارس: (( ارغان، نویندجان و شینیز)) را ذکر می‌کند. [۹] و جیهانی در اشکال‌العالم سینیز را: (( جائیست بغایت گرم)) می‌نویسد. [۱۰]

و ابن حوقل در صوره الارض سینیز را دارای آب و هوای گرم عنوان می‌کند: (( سینیز و مهروبان ....سخت گرمسیرند)). [۱۱] مستوفی نیز سینیز را به عنوان: (( هوایش گرم و متعفن است)) توصیف می‌کند. [۱۲]

### نام سینیز در ادوار مختلف تاریخی

جغرافی دانان و مورخان اسلامی در نوشته‌های خود به عناوین مختلف به توصیف این بندر تجاری پرداخته‌اند:

- ابواسحق ابراهیم بن محمدالفارسی معروف به اصطخری از جغرافی‌دانان برجسته ایرانی قرن چهارم هجری قمری در کتاب خود با لفظ ((سینیز)) به توصیف این بندر می‌پردازد. و در جای دیگر با عنوان ((شینیز)) از این بندر تجاری نام می‌برد. [۱۳]
- جیهانی از جغرافی‌دانان دوره سامانی در کتاب خود به نام اشکال‌العالم از این بندر با نام: (( سنیز)) نام می‌برد. [۱۴]
- محمد بن احمد شمس‌الدین المقدسی جغرافی دان قرن چهارم در کتاب خود به نام احسن‌التقاسیم فی معرفه الاقالیم تحت عنوان: (( سینلیز {قوستان} )) به ذکر مشخصات این بندر تجاری می‌پردازد. [۱۵]

## وجه تسمیه سینیز

در طول تاریخ، شهرها و بنادر ایران به اسامی و عناوین مختلف نامیده شده است. در دوران معاصر و حتی در گذشته پیرامون معنی این واژه‌ها و چگونگی شکل‌گیری نام این مناطق سؤالات بسیاری وجود داشته است. بنابراین اهل فن به این مهم اقدام کرده‌اند. با توجه به تلاش محققان معاصر ما به اطلاعات ارزشمندی در این زمینه دست یافته‌ایم. در منابع نظریات متفاوتی حول مورد ریشه‌یابی معنی بندر سینیز ابراز شده است:

- نام این شهر به معنی نوازش دهنده (شهنواز) که در گویش محلی (شنوز- شنیز) شده و در متون به صورت (شینیز) آمده و گاهی بنا به تلفظ و افتادن نقطه‌ها ((شینیز)) نیز تلفظ گردیده است. [۱۶]
- در جای دیگر گفته شده است: سینیز یا شینیز یک نام با دو لهجه است. [۱۷]
- اخیرا نظریه‌ای در مورد ریشه یابی واژه سینیز مطرح گردیده است. بدین منوال که این واژه را به دو قسمت (سی) و (نیز) تقسیم بندی کرده و در نهایت ذیل هر کدام به توضیح می‌پردازد:
- ما در نام های دو بندر سیراف و سینیز و سی سخت، سی سرا، سی دست و سیاسر (در گیلان و مازندران) و سی- تک (در لواسان تهران) و ..... واژه (سی) را می‌بینیم. محقق ارجمند، عبدالرحمن عمادی، معتقد است تمامی این نواحی سنگی و صخره‌ای است و ایشان جزء (سی) را به معنی (سنگ و کوهستان) دانسته‌اند. اما در مورد قسمت دوم این واژه یعنی (نیز) نمی‌توانم نظر خاصی را ارائه بدهم فقط یک روایت شفاهی را که در صحت آن تردید دارم، در پایان مبحث نقل می‌کنم: سید کاظم امام حسنی از معمرین لیراوی در گفتگویی به نگارنده گفت: ((نام سینیز، شینیز بوده و شینیز هم شکل شکسته و تغییر یافته‌ی (شاه ناز) می‌باشد با این دلیل که شاه ناز در لهجه محلی شی‌ناز، وزن نی‌ناز، تلفظ می‌شود و ناز هم به (نیز) تغییر یافته است. همان‌طور که در (ناز و نیز) دیده می‌شود، (شاه ناز) حاکم این منطقه بوده تا این که سادات امام حسن از حجاز به این منطقه آمده‌اند و آنجا را تصرف کرده‌اند و به نام جد خود (امام حسن) شهرت داده‌اند. [۱۸]

## موقعیت تجاری

خلیج فارس به علت قرار گرفتن در مسیر خطوط دریایی اقیانوس هند، دریای عمان، دریای سرخ، دریای مدیترانه و اتصال آب‌های آن به سواحل ایران و بین‌النهرین (عراق) و شبه جزیره عربستان، از زمان‌های بسیار قدیم در غالب رقابت‌ها، کشمکش‌ها و جنبش‌های اقتصادی شرق و غرب سهم بسزایی داشته است. به علاوه، بر اثر رفت‌وآمد و سیروسفر ملت‌های دریانورد و تجارت‌پیشه اطراف به آب‌های خلیج فارس، در طول زمان شرایط و موقعیت تجاری و اقتصادی مهمی در آنجا شکل گرفته است. [۱۹] بخش‌های شمالی خلیج فارس به علت کوهستانی بودن، ژرف‌تر از بخش‌های جنوبی آن است و به همین دلیل بندرهای مهم کشتی‌رانی، چه در دوره‌های کهن و چه در قرون وسطی و چه در دوره معاصر، در بخش‌های شمالی ایجاد شده‌اند. [۲۰] به احتمال قوی اگر شهر سینیز حداقل صد سال پیش از فتح شدن توسط لشکر اعراب، بنیانگذاری شده باشد می‌توان پذیرفت که در دوره قباد اول و هنگام عمران شهر ارجان، این شهر بندری پررونق و پر دادوستد بوده است. [۲۱]

اکثر جغرافی نویسان و مورخان اسلامی در نوشته های خود به عظمت و آبادانی این بندر در مجاورت خلیج فارس اذهان کرده اند:

- مقدسی مؤلف احسن التقاسیم در نوشته های خود بندر سینیز را: ((در نیم فرسنگی دریا که خوری در میان دارد و کشتی بدان درآید)) ذکر می کند. [۲۲]
- محمد بن علی بن حوقل معروف به ابن حوقل جغرافی دان قرن چهارم هجری در صوره الارض سینیز را: ((در کرانه دریا ...)) می داند. [۲۳]
- جیهانی نیز این نکته را تأیید کرده است: ((سینیز..... پس می رود بر دریا تا نجرم سیراف)). [۲۴]
- ابن بلخی در فارسنامه سینیز را به عنوان: ((شهرکی است بر کنار دریا و حصار دارد)) می نویسد. [۲۵]
- باید به این نکته مهم توجه داشت که دو بندر سینیز و مهروبان هر دو در امتداد یک جاده خشکی و در نزدیکی یکدیگر قرار داشتند. هر دو بندر تجاری، به دلیل قرار داشتن در کنار خلیج فارس دارای رشد تجاری بودند، ولی منابع جغرافیایی به وضوح بندر سینیز را نسبت به مهروبان بزرگتر ذکر می کنند. و این خود نشان دهنده شکوفایی سینیز نسبت به دیگر بنادر نزدیک آن است.
- استخری در یافته های خود سینیز را: ((بزرگتر از ماهی رویان)) می داند و در ادامه آن را: ((جایگاه فرضه همه پارس)) ذکر می کند. [۲۶]
- جیهانی نیز بر نقش سینیز به عنوان بندر تجاری ایالت فارس تأکید می کند: ((شهریست بزرگتر از مهرویان و فرضه ولایت فارس است)). [۲۷]

## صادرات سینیز

### ۱- کتان

- بندر سینیز با توجه به موقعیت جغرافیایی خود به عنوان یکی از بنادر مهم تجاری خلیج فارس قادر بود به صادرات محصولات داخلی خود بپردازد. منابع جغرافیایی از محصولات کتان سینیز به وضوح نام می برند و کیفیت عالی آن را می ستایند:
- ابن حوقل عنوان می کند که: ((پارچه های کتانی سینیزی معروف است، و در این امر همه اتفاق دارند که عطر آن چنانکه به این پارچه ها به سبب لطافت ونعمتی که دارند می چسبد به هیچ پارچه ای نمی چسبد، و گروه دیگری معتقدند که این خاصیت کتان آن است)). [۲۸]
  - استخری نیز در مسالک الممالک عنوان می کند: ((و از شینیز و جنابا جامه های کتان خیزد و سلطان را در هر شهری طرازی هست و جامه های بسیاری به آفاق ببرند)). [۲۹]
  - ابن بلخی مؤلف فارسنامه نیز در کتاب خود به وضوح از محصول کتان سینیز نام می برد و به توصیف کیفیت عالی کتان آن می پردازد: ((جامه کتان بافند سخت تر و لطیف آن را سینیزی گویند)). [۳۰]

## ۲- نفت

باید به این مهم توجه داشت که هم اکنون در کنار شهر باستانی و تاریخی سنینز شرکت نفت فلات قاره ایران وجود دارد. و همه ساله از این محدوده بندر تاریخی مقادیر زیادی نفت به اقصی نقاط جهان صادر می‌شود. منابع جغرافیایی، به وضوح به وجود علائمی از نفت در این منطقه اطلاع داده‌اند:

- ابن بلخی در کتاب خود تحت عنوان فارسنامه از: ((روغن چراغ)) سنینز می‌گوید. [۳۱]
- حمدالله مستوفی قزوینی، شاعر و مورخ و جغرافی نویسنده ایرانی در کتاب خود نزهه القلوب به محصول: ((روغن چراغ)) سنینز اشاره می‌کند. [۳۲] منظور از روغن چراغ نفت می‌باشد.

## سینیز: قطب فرهنگی

به خوبی بر ما روشن است که در دوره ساسانیان در کنار اهالی بومی زرتشتی منطقه، گروه‌های زیادی از مسیحیان نیز در این جامعه زندگی می‌کرده‌اند. تلاقی دو فرهنگ ایرانی و یونانی (رومی) و نزدیکی این دو منطقه به دو مرکز بزرگ علمی ایران ((جندی شاپور)) و ((ریشهر)) در دوره ساسانیان باعث شد که سنینز هم در جایگاه بلندی از علم و فرهنگ و تمدن قرار گیرد. [۳۳] یک دارالعلم ایرانی در ریشهر در ایالت ارجان وجود داشت که در آن به تحقیقات طبی و نجومی و منطق توجه می‌شد، و این خود محل دیگری را نشان می‌دهد که در آن از برنامه تدریس اسکندریه تقلید می‌کرده‌اند. و نیز اشاره‌ای به یک دارالعلم دیگر با کتابخانه بزرگی در شینیز، آن نیز در ارجان، شده است. ولی از این دارالعلم‌های ایرانی اطلاعات فراوان به دست نیست. [۳۴]

## افول و نابودی بندر سنینز

ابوالفداء هنگام تألیف کتاب خود به نام تقویم البلدان از ویرانی شهر سنینز گزارش می‌دهد: ((سینیز بلده کوچکی است. بیشتر آن ویران است)). [۳۷] بندر سنینز که تا قرن چهارم هجری رونق فراوان داشته و بعد از حمله قرمطیان تخریب شده است و مجدداً رونق نسبی یافته و حدود قرن ۶-۵ هجری بر اثر زلزله‌ای شکوه و جلال خود را از دست داده و به صورت اتلالی درآمده و بعداً کاملاً تسطیح شده است. [۳۸] چون از بندر دیلم به سوی گناوه، در ساحل دریا، برانیم پس از طی مسافتی حدود بیست کیلومتر، به قریه امام حسن و خور امام حسن می‌رسیم که امروز یکی از مرکز تأسیسات نفت جنوب است. بندر خور امام حسن در بریدگی ارتفاعی قرار گرفته است که موقعیت اراضی پست آن برای بارگیری و حمل و نقل دریائی مناسب می‌نماید، برفراز این زمین افتاده، ارتفاعات تپه‌مانندی است که در دامان آنها، آثار خرابه‌های سی نیز قدیم هویدا است، این آثار عبارتند از اطلال آکنده از سنگ و ملاط گچ و سنگ‌های دریائی، و حصارهای خانه‌ها و

آب انبارها و چاهها و آبریزها و گرمابه ها، که بر روی هم انباشته شده‌اند، و از سه کیلومتری شرق خور امام حسن و قریه امام حسن تا دو کیلومتری غربی آن و همچنین چند کیلومتر از جانب شمال، آکنده از این اطلال و خرابه‌ها است.

## نتیجه گیری

ایران به عنوان یکی از کشورهای مهم همجوار با خلیج فارس مطرح می‌باشد. تجارت و بازرگانی همواره یکی از پایه‌های اقتصاد ساکنان این سرزمین را در طول تاریخ تشکیل می‌دهد. در طول تاریخ در مجاورت خلیج فارس بنادر زیادی احداث شد. این بنادر به دلیل قرار داشتن در کنار این ثروت طبیعی به سرعت به رشد و توسعه دست یافتند. بندر سنینز به عنوان یکی از بنادر تجاری مهم ایالت فارس مطرح بوده است. با بررسی منابع جغرافیایی و تاریخی و همچنین بازرنگری سفرنامه‌های سیاحان اروپایی به وضوح می‌توان به نقش تجاری، اقتصادی و همچنین فرهنگی سنینز در منطقه پی‌برد. این شهر تاریخی در وهله نخست به عنوان یکی از قطب‌های تجاری ایران معروف بوده است. تجارت دریایی یکی از پایه‌های اقتصادی بندر سنینز را تشکیل می‌داده است. مردمان این شهر به دلیل نزدیکی با خلیج فارس قادر به صادرات محصولات داخلی خود بوده‌اند. منابع از محصول کتان و روغن چراغ سنینز نام می‌برند و آن را تحسین می‌کنند. این خود نشانگر رشد تجاری سنینز به عنوان یکی از بنادر مهم خلیج فارس است. روغن چراغ دلالت بر وجود نفت در دوران باستان در این شهر دارد. در حال حاضر شهر امام حسن در کنار این شهر تاریخی وجود دارد و به عنوان یکی از مناطق نفت‌خیز ایران به شمار می‌رود. در دل ویرانه‌های این شهر باستانی ماده سیاه رنگ نفت نهفته است. و هم‌اکنون نیز اقتصاد و معیشت ساکنان این منطقه تاریخی را تجارت و بازرگانی و همچنین نفت تشکیل می‌دهد.

## مراجع

- ۱- حسین شانه‌چی، حسن، (۱۳۸۶)، بنادر ایرانی خلیج فارس در قرون میانی اسلام، فصلنامه تاریخ اسلام، شماره ۲۹، ص ۳۵.
- ۲- لسترنج، (۱۳۳۷)، جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت‌های شرقی، ترجمه محمود عرفان، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ص ۲۶۷.
- ۳- ابن خردادبه، (۱۳۷۰)، مسالک والممالک، به کوشش حسین قره چانلو، تهران: چاپخانه مهارت. ص ۳۵.
- ۴- ابن فقیه، (۱۳۴۹)، ترجمه مختصر البلدان، ترجمه ح- مسعود، بی‌جا: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران. ص ۱۵.
- ۵- مقدسی، ابو عبدالله محمد بن احمد، (۱۳۶۱)، احسن التقاسیم، ترجمه علینقی منزوی، بی‌جا: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران. ص ۶۳۱.

- ۶- ابوالفداء، (۱۳۴۹)، تقویم البلدان، ترجمه عبدالمحمد آیتی، بی جا: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران. ص ۳۶۸.
- ۷- ابن بلخی، (۱۳۷۴)، فارسنامه، توضیح و توشیح منصور رستگار، شیراز: بنیاد فارس شناسی. ص ۳۵۶.
- ۸- اقتداری، احمد. (۱۳۸۷)، *خلیج فارس از دیرباز تاکنون*، تهران: امیرکبیر. ص ۲۲۲.
- ۹- اصطخری، *ابوالسحق ابراهیم*، (۱۳۶۸)، *مسالك الممالك*، به اهتمام ایرج افشار، بی جا: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی. ص ۱۱۸.
- ۱۰- جیهانی، ابوالقاسم بن احمد، (۱۳۶۸)، *اشکال العالم*، ترجمه علی بن عبدالسلام کاتب، بی جا: شرکت به نشر: انتشارات آستان قدس رضوی. ص ۵۸.
- ۱۱- ابن حوقل، (۱۳۴۵)، *صوره الارض*، ترجمه جعفر شعار، بی جا: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران. ص ۵۲.
- ۱۲- مستوفی، حمدالله، (۱۳۳۶)، *نزهت القلوب*، به کوشش محمد دبیرسیاقی، تهران: بی نا. ص ۱۵۷.
- ۱۳- اصطخری، *ابوالسحق ابراهیم*، (۱۳۶۸)، *مسالك الممالك*، به اهتمام ایرج افشار، بی جا: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی. ص ۱۱۳ و ص ۱۱۸.
- ۱۴- جیهانی، ابوالقاسم بن احمد، (۱۳۶۸)، *اشکال العالم*، ترجمه علی بن عبدالسلام کاتب، بی جا: شرکت به نشر: انتشارات آستان قدس رضوی. ص ۵۸.
- ۱۵- مقدسی، ابوعبدالله محمد بن احمد، (۱۳۶۱)، *احسن التقاسیم*، ترجمه علینقی منزوی، بی جا: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران. ص ۶۳۵.
- ۱۶- لیراوی، الله اکرم، (۱۳۸۱)، *شاهنامه سرایی و گامی در تاریخ معاصر شهرستان دیلم*، بوشهر: شروع. ص ۹۲.
- ۱۷- سلطانی بهبهانی، سلطانعلی، (۱۳۶۹)، *بنادر ایران در خلیج فارس*، مجموعه مقالات خلیج فارس، تهران: مرکز مطالعات خلیج فارس دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی. ص ۲۴۰.
- ۱۸- خلیفه زاده، علیرضا، (۱۳۸۲)، *بندر دیلم و هفت شهر لیراوی*، بوشهر: شروع. ص ۶۰-۵۹.
- ۱۹- اسدی، بیژن، (۱۳۸۱)، *خلیج فارس و مسائل آن*، تهران: سمت. ص ۲۹.
- ۲۰- تکمیل همایون، ناصر، (۱۳۶۹)، *اسلام و تداوم نقش فرهنگی ایران در خلیج فارس*، مجموعه مقالات سمینار ((بررسی مسائل خلیج فارس))، تهران: مرکز مطالعات خلیج فارس دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی. ص ۱۷۸.
- ۲۱- خلیفه زاده، علیرضا، (۱۳۸۲)، *بندر دیلم و هفت شهر لیراوی*، بوشهر: شروع. ص ۲۸.

- ۲۲- مقدسی ، ابو عبدالله محمد بن احمد، (۱۳۶۱)، *احسن التقاسیم*، ترجمه علینقی منزوی، بی جا: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران. ص ۶۳۵.
- ۲۳- ابن حوقل، (۱۳۴۵)، *صوره الارض*، ترجمه جعفر شعار ، بی جا: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران. ص ۵۲.
- ۲۴- جیهانی، ابوالقاسم بن احمد، (۱۳۶۸)، *اشکال العالم*، ترجمه علی بن عبدالسلام کاتب، بی جا: شرکت به نشر: انتشارات آستان قدس رضوی. ص ۵۸.
- ۲۵- ابن بلخی، (۱۳۷۴)، *فارسنامه*، توضیح و توشیح منصور رستگار، شیراز: بنیاد فارس شناسی. ص ۳۵۶.
- ۲۶- اصطخری، *ابو اسحق* / *ابراهیم*، (۱۳۶۸)، *مسالك الممالك*، به اهتمام ایرج افشار، بی جا: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی. ص ۳۶.
- ۲۷- جیهانی، ابوالقاسم بن احمد، (۱۳۶۸)، *اشکال العالم*، ترجمه علی بن عبدالسلام کاتب، بی جا: شرکت به نشر: انتشارات آستان قدس رضوی. ص ۵۸.
- ۲۸- ابن حوقل، (۱۳۴۵)، *صوره الارض*، ترجمه جعفر شعار ، بی جا: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران. ص ۳۹.
- ۲۹- اصطخری، *ابو اسحق* / *ابراهیم*، (۱۳۶۸)، *مسالك الممالك*، به اهتمام ایرج افشار، بی جا: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی. ص ۱۳۴.
- ۳۰- ابن بلخی، (۱۳۷۴)، *فارسنامه*، توضیح و توشیح منصور رستگار، شیراز: بنیاد فارس شناسی. ص ۳۵۶.
- ۳۱- همان، ص ۳۵۶.
- ۳۲- مستوفی، حمدالله، (۱۳۳۶)، *نزهت القلوب*، به کوشش محمد دبیرسیاقی، تهران: بی نا. ص ۱۵۷.
- ۳۳- خلیفه زاده، علیرضا، (۱۳۸۲)، *بندر دیلم و هفت شهر لیراوی*، بوشهر: شروع. ص ۲۸.
- ۳۴- اولیری، دیلیسی، (۱۳۷۴)، *انتقال علوم یونانی به عالم اسلامی*، ترجمه احمد آرام، تهران: مرکز نشر دانشگاهی تهران. ص ۱۱۰.
- ۳۵- ابن حوقل، (۱۳۴۵)، *صوره الارض*، ترجمه جعفر شعار ، بی جا: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران. ص ۳۹.
- ۳۶- اصطخری، *ابو اسحق* / *ابراهیم*، (۱۳۶۸)، *مسالك الممالك*، به اهتمام ایرج افشار، بی جا: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی. ص ۱۲۱.
- ۳۷- ابوالفداء، (۱۳۴۹)، *تقویم البلدان*، ترجمه عبدالمحمد آیتی، بی جا: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران. ص ۳۷۱.
- ۳۸- لیراوی، الله اکرم، (۱۳۸۱)، *شاهنامه سرایی و گامی در تاریخ معاصر شهرستان دیلم*، بوشهر: شروع. ص ۹۲.
- ۳۹- اقتداری، احمد، (۱۳۴۸)، *آثار شهرهای باستانی سواحل و جزایر خلیج فارس و دریای عمان*، تهران: انجمن آثار مفاخر ملی. ص ۱۷.

